

Todor Kuljić

Filozofski fakultet

Beograd

Postmoderna i istorija

Postmoderne und die Geschichte

Der Zusammenfassung

Es ist ein Rückblick auf die gründlichen ontologischen und epistemologischen Sätzen der postmodernistischen Geschichtsauffassung: der Relativismus, die Einheit von Subjekt und Objekt, die Fragmentisierung und der Diskontinuität. Der Konstruktivismus als Erkenntnislehre von Postmoderne hat auch andersartigen Sinn dem fundamentalen Geschichtsbegriffen gegeben: dem Fortschritt, der Kontinuität, der Wahrheit, dem Gesetz. Es ist auch auf einige Verbindung zwischen Relativismus der Postmoderne und heutigen Konservatismus hingewiesen worden.

Die Schlüsselwörter : die Postmoderne, Die Geschichtsauffassung, der Konstruktivismus, der Relativismus

Apstrakt: Pokazana su glavna ontološka i epistemološka načela poimanja istorije kod postmoderne: saznajni skepticizam i relativizam, koji se ispoljava u jedinstvu subjekta i objekta i u zalaganju za «decentrirano» iskustvo, nepreglednost, neodređenost, fragmentizacija i diskontinuitet. Konstruktivizam kao teorija saznanja postmoderne dao je drugačiji smisao osnovnim istorijskim pojmovima: napretku, zakonima, istini, strukturi. Skrenuta je pažnja i na vezu relativizma i postmoderne sa savremenim konzervativizmom.

Ključne reči: postmoderna, shvatanje istorije, konstruktivizam, relativizam

U idejnom i istorijskom segmentu savremene epohalne svesti dijalektičko mišljenje potisnula je pojmovna samodovoljnost koja se ispoljava u prioritetnom razmatranju fragmentarnog i subjektivnog. Neposredno uočljivo, malo i fragmentarno novi su «autentični» oslonci

filozofskoistorijskog mišljenja, dok se celina i zakoni smatraju nekorisnim ili idejnopolitički represivnim. Nasuprot dijalektici, postmoderna poima prošlost kao osmišljenu konstrukciju, a ne kao objektivni splet minulih zbivanja. Savremeni konstruktivizam uopšte (kome pripada i postmoderna) nastoji da se uvrsti u tradiciju skepticizma (od antičkog Pirona do Popera) sa sledećim osnovnim gnoseološkim postulatima. Ljudi ne poimaju stvarnost kakva je po sebi, nego grade modele stvarnosti, čija se objektivnost i istina ne mogu direktno ispitati. Ne možemo prodreti iza naših opažanja otuda što je jedino moguće porediti jedno opažanje sa drugim opažanjem, a ne i opažanje sa neopaženim stvarima (Piron). Opažanje nije pasivni proces, nego konstruktivna delatnost našeg mozga i osećanja koja je u stalnom jezičkom i teorijskom preoblikovanju. Rečju, vidimo, ono što znamo. Pomenuti gnoseološki postulati «antiesencijalističke», nominalističke postmodernističke sumnje u nauku i tradicionalnu historiografiju imaju dugu tradiciju, iako se pojam postmoderna počeo se širiti tek od kada ga je A. Tojnbi 1947. upotrebio za oznaku poslednje faze zapadne kulture. Postmoderna se pojavila u umetnosti krajem 1950-ih i karakteriše je ekstremni pluralizam stilova i gledanje da se ne može ništa novo stvoriti. Preostala je, navodno, samo igra sa materijalom. Svesno se briše razlika između kiča i umetnosti, masovne kulture i elitističkog poimanja umetnosti. U ovoj oblasti su sinonim za postmodernu bili transavangarda i kasna moderna.

Epistemologija postmoderne počiva na kritici „fundamentalizma“ moderne i njene objektivne i razumom dostupne istine. Moderna tvrdi da je moguće objektivno i univerzalno znanje, dostupno svima i realitvno postojano u vremenu. Premda oposredovano, moguće je u osnovi neiskrivljeno predstavljanje spoljne stvarnosti subjektu. Nasuprot postmoderni stoji korespondentna teorija istine: istina je dostupna i može se pokazati u neiskrivljenom obliku. Moguće je neutralno stanovište posmatranja, sa kog se rasuđuje o konkurentskim pretendovanjima na važenje, pa se može i dospeti do nekontigentnog univerzalnog znanja. Saznanje je kumulativno i ne gubi se novim saznanjima. Polazi se dakle od postojanja nepromenljivog sadržaja (esencije), a postmoderna je suprotnost esencijalizmu. Zato što postoji neutralno pouzdano znanje jesu istina, napredak i emancipacija i povezani sa racionalizmom. Epistemologija postmoderne polazi takođe od saznanog optimizma i priznavanja uma kao jedinog legitimnog autoriteta koji oslobađa od samovoljnih i iracionalnih autoriteta. Međutim, za razliku od dijalektičkog mišljenja, postmoderna se oslanja na saznanji skepticizam koji u ekstremnim verzijama poriče mogućnost razlikovanja istine od privida. „Oproštaj od principijelnog“ je u jezgru skepticizma, koji se brani zaštitom pojedinačnog. Na skepticizam se nadovezuje odbacivanje traganja za uzročnim vezama i isticanje opisa kao istraživačkog cilja. Ova redukcije podseća na predpojmovne oblike izražavanja. Postmodernistički kritičari ipak nisu *a priori* u krivu jer je opasnost od istorijsko teleološkog shematizma još ranije uočena kod nekih ocena Hegela. Kod njega je pojedinac gotovo isključivo deo celine, a posebnost je jasno povrgnuta opštom. I Marks je nadmoć celine preuzeo od Hegela, što je pokazao Lukač. Premda ne odveć originalno, nije takođe neosnovano ni postmodernističko problematizovanje nedijalektičkog učenja o nužnom napretku i njena kritika apstraktnog uma. Takođe ni kritika neobuzdanog prosvetiteljskog optimizma nije kod postmoderne uvek neopravana. Uprkos mestimičnoj razložnoj kritičnosti postmodernističkih pisaca, ne manje je upadljiv njihov ograničeni kritički domašaj.

Nije cilj ovog izlaganja razmatranje opštih postulata postmoderne, već bi trebalo samo pomenuti nekoliko njenih protivstavova prosvetiteljskom poimanju istorije.

1. Preteče

U skladu sa istraživačkim prioritetima postmoderna je birala i svoje idejne preteče. Kako se slikovito izrazio holandski filozof postmoderne Frank Ankersmit, suština nije u granama, niti u stablu, nego u lišću istorijskog drveta (Ankersmit 1989, 150). „Istorija nije rekonstrukcija onoga što nam se desilo u raznim fazama našeg života, nego stalno poigravanje sa sećanjem na to. Pamćenje ima prioritet

nad oni što je upamćeno. Treba razmišljati o prošlosti, a ne istraživati je“ (Ankersmit 1989,153). U skladu sa relativizmom je i načelo da je otkrivanje smisla važniji od rekonstrukcije i uočavanja geneze. Čak i u historiografiji katkad metaforična dimenzija postaje važnija nego književni stil ili činjenični sloj. Pažnja postmoderne nije usmerena na голу prošlost, nego na nesaglasnost sadašnjice i prošlosti, tj. jezika kojim danas govorimo o prošlosti i same prošlosti. Za ova načela nađene su odgovarajuće preteče. Postmodernizam kritikuje logocentričnu tradiciju od Sokrata, jer tobože razum ne može dokučiti tajne realnosti. Zato se postmodernistički historičari deklariraju kao presokratovci (Ankersmit 1989,154). Povratak od Marksa ka Ničeju“ je okretanje ka novom prevratničkom klasiku. Nihilističko pobijanje istine, osuda pojma napredak, iracionalizovanje istorijskih procesa, preuzimanje solipsističkog pojma slobode su izabrane tačke Ničeove misli saobražene novom žargonu epohalne svesti (Kraus 2000). Iz prirodnih nauka postmoderna svojata Ajnštajnovu teoriju o relativitetu da bi raskinula sa sveobuhvatnim Aristotelovim kategorijalnim učenjem. U sociološkom smislu postmoderna je bliska teza o postindustrijskom društvu (Becker 2003,35), a marksizam je sinonim prezrenih metanaracija. Bilo bi pogrešno misliti da je savremeni konstruktivizam originalan pravac. Naprotiv, nastojanje da se eklektički spoje subjektivistička gledanja različitih istorijskih idejnih pravaca (od filozofskog skepticizma i književne kritike do Dirkema, Fukoa i hermeneutike) više pokazuje osnovni epigonski karakter pravca.

2. Otpor celini i opštem

Iskazuje se u odbacivanju meta naracija u koje se ubrajaju svi pristupi koji nisu nominalistički. Upadljivi su fetišizovanje pojedinca i kult razlike. Preseca se posredovanje između pojedinačnog, posebnog i opšteg, čime se proces saznanja sužava na neoposredovano pojedinačno. Kod ove ontologije samo se pojedinačno da opisati. Marksistički filozof iz Vupertala Verner Sepman uočio je da ova singularistička predrasuda nije samo znak saznanjoteorijske involucije, nego ima neposrednu «upotrebnu vrednost» kod zamagljavanja uzroka krize. Uzroci nacionalizma se ne mogu tumačiti svojevršnošću fragmenta, niti pojedinačnim, već u sklopu zakona ekonomske i političke krize. „Afekat protiv opšteg“, demonizovanje istoričnog mišljenja, apsolutizovanje pojedinca i „razlika“ svode saznanje na nepromišljenu neposrednost lišenu distance. Nemački sociolog iz Osnabrika Hartmut Kraus ide dotle da tvrdi da precenjivanje svakodnevne svesti pokazuje opštu saznanjoteorijsku destrukciju: «radosno mnoštvo» i «igra» zamenjuju antagonističke napetosti, naracija potiskuje zakon, regresija mišljenja preinačuje se u „promenu paradigmi“. Kada je u pitanju odnos teorije i prakse Sepman zapaža da postmoderna ostaje na jedno oko slepa: dominantna „priča“ kapitalističke dinamike akumulacije otima se njenoj „subverzivnoj“ pažnji (Seppmann 2003). Postmoderna vidi patologiju moderne ne kao problem društvenih organizacionih struktura, nego kao neposrednu posledicu prosvetiteljskog mišljenja. A nastojanje da se vlastita sudbina uzme u ruke tumači se kao pravi uzrok samorazarajućeg praktičizma.

Istorijsko znanje u misli postmoderne ne počiva na otkrivanju zakona ni uzroka, nego posreduje tek uvid u diskontinuitet. Događaji se ne mogu svrstati u idealni kontinuitet, teleološki niti prirodni proces. Nema definitivnog značenja, ali ni božje providnosti, iako je postmodernističko odustajanje od istine verovatno očaralo sveštenstvo (Eagleton 1997). Subjektivizam i relativizam utemeljeni su u postulatu postmoderne da je istinska istorija sazdana iz perspektivističkog znanja, a ne objektivnog toka zbivanja nezavisnog od posmatrača. Konstruktivisti tvrde da prosvetiteljstvo sabija istoriju u pojmove, dok je stvarni svet beskrajna igra razlika i neidentiteta. Oksfordski historičar Teri Iglton primećuje da je ovaj prigovor moderni formalne prirode. Zaoštravajući do kraja prigovor on dodaje: «Ako je svaki pokušaj građenja istorije podjednako štetan, to znači da nema izbora između Getea i Gebelsa (Eagleton 1997).

3. Odnos subjekta i objekta

Slično istorizmu i postmoderna poima realnost kao sumu razlika. Ali drugačije. Istorizam ograničava sferu uticaja razlika na prošlost, jer je istorijski subjekt izvan toga u transcendentnoj poziciji lišenoj istorije. Tome nasuprot Ankersmit tvrdi da je istorijski subjekt uvek pod uticajem predmeta koji istražuje (Ankersmith 1993). Samo ukoliko smo svesni distance između nas i prošlosti može historiografija biti uspešna. Možemo istorijski saznavati samo zato što smo i sami istorični (Ankersmit 1993). Ankersmit prigovara moderni transcendentnost, tj. odvojenost od predmeta istraživanja. Postmoderna ukida nezavisnost subjekta od objekta, čime relativizuje epistemologiju, jer bez distance nema uslova za istinito saznanje. Ako je istraživač neodvojiv od predmeta, relativizam je imanentan. Kako se postmodernisti brani od prigovora za relativizam? Pretežno tako što kod odnosa između subjekta i predmeta posmatranja podmeću ekstremno suprotnu jednostranu poziciju moderni. Ankersmit smatra, naime, da se problem relativizma javlja tek kada se postulira težnja za apsolutnim transcendentnim istinama. Tek tada, kaže on, postmoderna postaje relativistička. Relativizam je, kaže on, samo preformulisani problem, a ne dodatna dimenzija ove problematike (Ankersmith 1993). Istinski istorijski predmet nije nikakav predmet, nego jedinstvo Jednog i Drugog, odnos u kom sapostoje stvarnost istorije i stvarnost istorijskog razumevanja“ (Ankersmith 1993). Ontološka neodvojivost predmeta od posmatrača je okvir ekstremne istoričnosti postmoderne koja završava u relativizmu lišenom pravila. Iza prividno subverzivnog anarhističkog rušenja dogmi skriva se apsolutizovani relativizam. Zamišljena kao „razmađijavanje razmađijavanja“ postmoderna završava u potiskivanju razlike između istinitog i lažnog. Zbog postularanja gubitka istine nauka je skoro izjednačena sa publicistikom ili horoskopima (Schmidt-Salomon). Kao nediferencirana regresivna reakcija na različite verzije determinističke vere u napredak (tehnološki optimizam, hegelijanstvo, partijski marksizam) mišljenje postmoderne iskazuje i mobilne agresivni i paušalni denuncijatorski „afekat protiv opšteg“ (Krauss 2000). Ne ukazuje, naime, samo na promašene prognoze velikih teorija, nego se čitava tradicija kritičkog uma, kao premisa emancipatorske prakse, proglašava za izvor sveukupnog zla moderne. Liotar izvodi Aušvic iz prosvetiteljstva (Kraus 2000), a Fire despotiju iz egalitarnih strasti (Kuljić 2002).

4. Odnos posebnog i opšteg

I ovde postoji krupna razlika između postmoderne i dijalektičkog tumačenja razvoja. Kod pisaca dijalektičara društveni determinizam ima karakter svesnih odnosa, a odnos subjekta i objekta višestruko je posredovan. Svesna aktivnost pojedinca, tj. društvena praksa (Marks), posrednik je između subjekta i objekta. Kao što društvo stvara ljude, tako i ljudi stvaraju društvo. To je socijalno ontološko utemeljenje dijalektike. Postmoderna podmeće ponajviše marksizmu zapostavljanje pojedinačnog uglavnom ne razlikujući vulgarizovani ideološki marksizam od izvornog? Kod Marksa su subjekti istovremeno pasivni i aktivni, a uslovljavanje subjekta i objekta je uzajamno. U saznajnom pogledu pojedinačno i opšte nisu u antagonističkom odnosu: pojedinac je utoliko više kadar da spozna istinu, što iscrpnije i dublje razotkriva vlastito posredovanje između opšteg i posebnog (Đ.Lukač). Dakle, realistička teorija istine ne zapostavlja pojedinačno. Razlika marksizma od postmoderne je u tome što je spoznaja opšteg, korak ka spoznaji konkretnog (Hegel, Marks, Lenjin). Dijalektičko opšte kao konkretni totalitet „poštuje“ posebno, a da ga istovremeno ne privileguje kao nešto strano stvari (Seppmann 2003). Dijalektičko jedinstvo celine nije nivelisanje već međusobno uslovljeno i formalno sapripadanje sadržinski dispartnog i antagonističkog (npr. kapital i rad). Postmoderna razdvaja pojedinačno i opšte i uglavnom govori o izolovanom postojanju posebnog. Razdvaja nerazdvojivo, i izbegava promišljanje opšteg ili ga osuđuje kao totalitarno. Zato nužno iskrivljava i posebno, jer je celina je u dijalektičkom smislu uvek „identitet identiteta i neidentiteta“ (Hegel). Zato Seppman i zaključuje da postmoderna u osnovi romantičarski reaguje protiv celine, bez uočavanja društvenih uzroka spoja opšteg i posebnog (Seppmann 2003). Fetišizacija faktičkog

proglašava se za „subverzivni protest“. Njoj nasuprot, dijalektičko mišljenje ne zapostavlja fragment (Benjamin, Bloch), ali ga ne precenjuje niti fetišizuje, nego se pita o uzrocima cepanja celine. Estetska „istina“ fragmenta, koju brani postmoderna, može stvoriti umetničko zadovoljstvo, ali ne može ukloniti utisak o principijelno mogućem uklanjanju njegove nedovršenosti. Ovaj način spoznaje je naravno najdramatičniji kod deficitarnog uočavanja konkretne društvene fragmentizacije. Regresivna formula Bodrijara o „radosnoj relativnosti stvari“ je cinična s obzirom na realnu borbu „fragmentizovanih“, jedinki za preživljavanjem u savremenom rizičnom kapitalističkom društvu.

5. Diskontinuitet i kontingentnost

Važan stav postmoderne je usitnjavanje (fragmentizacija) vremena u serije neprekidne sadašnjice. Fragment kao istraživački prioritet zamenio je celinu: »Malo je lepo«. Neposredno uočljivo, malo i fragmentarno su novi «autentični» oslonci filozofskog mišljenja. Privilegovano je „decentrirano iskustvo“, njegova jedinstvenost i neponovljivost. Postmoderna uočava kao osnovno iskustvo nepreglednost i neodređenost. Napušta se ideja o jedinstvu iskustvene osnove, insistira se na mnoštvu, fragmentima i alternativnim oblicima promišljanja. Na sazajnorelativističkoj osnovi javlja se čarobna reč „virtualnost“, koja takođe sugerira da više ne živimo u stvarnosti ili kao da smo njoj suprotstavljeni kao i to da baratamo sa mnoštvom ravnopravnih stvarnosti. Relativizam i sazajni skepticizam postuliraju normativnu sliku sveta: pošto nema istinitog saznanja nema ni bića koje bi se moglo degradirati na laž i iskrivljenost (Seppmann 2003).

Iz zamene kontinuiteta diskontinuitetom i celine njenim delom sledi i zamena uzročnosti kontingentnošću. Odbacuje se univerzalna istorije sa dugim procesima na račun lokalnih i izrazito kontingentnih istorija. Istorija se ne vezuje za istinu (autentično dešavanje) nego za perspektivu identiteta (grupnu viziju). Namesto univerzalnog prirodnopravnog individualizma stupili su konfliktni identiteti, ironična dekonstrukcija velikih priča i sumnja u progres. Društvo postoji samo kao politička artikulacija (praksa koja tvori identitet), ono se uvek iznova stvara, širi, diferencira i približava prolaznoj celini. Delotvorna istorija rastvara se u beskonačno umnožavanje istorijskih samorefleksija u sve široj historiografskoj sadašnjici. To je beskonačno kretanje u kom se smenjuju stanovišta. Nema superiornog stanovišta, u smislu poslednje instance važenja, iz kog možemo izvoditi i rekonstruisati druga stanovišta. Rezultat je oksimoron (duhovita besmislica) „stanovište lišeno stanovišta“. To je samotranscendencija metafore (Ankersmith 1993). Ovo gledište blisko je sazajnom nihilizmu. Uzor mu je Fukoovo rastvaranje vekovima kumuliranog rada historiografije, tj. onoga što je političkim, socijalnim i kulturnim fuzijama integrisano. Ankersmit se zalaže za deepistemologizaciju savremene istorijske svesti. Postmodernistički oksimoron dopušta elementima prošlosti autonomiju, a rezultat je raspršenost prošlosti. Dekontekstualizacija stupa na mesto historicističke i pozitivističke kontekstualizacije. Postmodernistički istoričari, pokušavajući da relativizam prikažu kao demokratsko načelo, zalažu se za veću autonomiju elemenata prošlosti (fragmentaciju) i demokratizaciju „istorijskog smisla“. Demokratija ovde nije politički nego epistemološki „argument“; u njeno ime Ankersmit kritikuje „aristokratsku hijerarhizaciju prošlosti na slojeve manje ili više značajne“. Pri tome se postmodernisti svesno odriču dubine, što je upereno protiv „iluzije istorizma“ da je sve rezultat istorijske evolucije. Na ovaj način deepistemologizovana postmoderna historiografija opire se klasičnim ciljevima nauke o prošlom: autentičnom opisu prošlosti i njenom uzročnom objašnjenju. Osim toga pitanje je da li je odbijanje velikih priča i svodenje pojava na kontekst uopšte oblik radikalne kritike? I mnogi pronicljivi neradikalni tumači posmatraju pojave u svom sklopu. Pojave na kontekste svode danas svi „radikali“, izuzev vulgarnih marksista, koji danas postoje samo u antimarksističkom mišljenju. „Da li je priča o smrti meta-priča i o kraju istorije ustvari nova meta-priča, uticajnija od velikih priča, koje bi želela da prepusti zaboravu“ (Eagleton 1997).

6. Konstruktivističko poimanje prošlosti

Na pomenutim protivstavovima prosvetiteljstvu i dijalektici počiva konstruktivizam - teorija saznanja postmoderne. Uloga savremenog konstruktivizma može biti jasnija ukoliko se sažeto prikaže njegova radikalna verzija. Radikalni konstruktivizam tvrdi da su sva saznanja više konstruisana nego otkrivena, i da je nemoguće i nepotrebno reći do kog stupnja saznanje odražava ontološku realnost (Holtorf 2003). Ne negira se ontološka stvarnost, već samo to da naše saznanje treba da je odražava. Ontologija i epistemologija nevažni su za naučnike. N. Luman čak govori o deontologizaciji stvarnosti, ali ni to nije potpuni relativizam. Konstruktivisti samo tvrde da saznanje ne može biti mereno u skladu sa svojom ontološkom ili metafizičkom realnošću. Dakle, znanje i pamćenje ne odražavaju ontološku stvarnost, već su konstruisani u skladu sa potrebama subjekta koji saznaje ili pamti. Opstanak znanja i pamćenja u velikoj meri zavisi od slučajnih društvenih uslova koji određuju šta je za pojedinca zanimljivo u datoj situaciji. Pojedinačno se apsolutizuje, a umesto dokumenta u središtu je retorička konvencija, zapaža Vinfrid Becker, nemački istoričar iz Pasaua (Becker 2003,43). Odmah treba dodati da u gnoseološkom pogledu postmoderna nije iracionalna, nego relativistička antiteza prosvetiteljskom racionalizmu. Prosvetiteljstvo je ustoličilo načelo da je istorija delo čoveka, a ne božje milosti. Sa tim se slaže i postmoderna. U tom smislu jeste postmoderna negativna istina moderne, demaskiranje njenih mitskih pretenzija, koja se logički razvila iz prethodnog da bi narednom utrla put (Eagleton 1997). Međutim, opirući se se teleološkoj istoriji, većina postmodernista postulira kraj istorije, čime sledi logiku koju inače odbacuje.

Razilaženja postmoderne i prosvetiteljstva najvidljivija su kod pojmova napredak, kontinuitet, zakon i istina. Zalažući se za uočavanje mnoštva, heterogenosti i diskontinuiteta postmoderna je razvila i drugačiju epistemologiju. U ovom sklopu izgrađen je novi odnos prema nauci, kao najracionalnijem znanju. Dok je proverljiva nauka alfa i omega prosvetiteljstva, postmodernisti gledaju na nju sa strane ili odozgo, ne kritikuju je niti je odbijaju, pa stoga nisu klasični iracionalisti. Kako se izrazio Ankersmit, postmoderna je anaučna, a ne antinaučna (Ankersmith 1989,142). Čak i ako se ostavi po strani ova gnoseološka ravnodušnost postmoderne, nije teško uočiti njenu razliku od realističkog poimanja nauke. Prosvetiteljstvo je videlo zadatak istorije u tome da se istraživanjem prošlosti izvuče pouka za sadašnjost i budućnost u skladu sa kriterijima objektivnosti. Postmoderna spori neutralnu pretenziju historiografije, konstatujući kraj istorije ili post-istoriju. Konstruktivizam je pragmatičan jer smatra da naučnost nije povezana sa objektivnošću niti realističkom ekvivalentnošću, nego je potisnuta u sferu doživljenog. Opažanje i spoznaja ne odražavaju stvarnost, nego samo ono što mi prihvatamo kao stvarnost, što se prilagođava našem sistemu i što se unutar sistema konstruiše kao realnost. O nezavisnom svetu nema objektivnog saznanja, čime konstruktivizam raskida sa pozitivizmom koji počiva na saglasnosti ili podudaranju stvarnosti i doživljaja (Müller 2000). Znanje zavisi od subjekta, a objektivnost i intersubjektivnost ne počivaju na adekvatnom odražavanju realnosti, nego su rezultat dogovora naučnika koji su se složili oko korišćenja određenih kategorija. Prošlost se ne može otkriti nego je svaki istoričar stvara i predstavlja. To znači da postoji bezbroj u osnovi ravnopravnih mogućnosti tumačenja. Dakle, naučnost istorije dovodi se u pitanje, jer se istorija poima slično umetnosti: to su kulturne konstrukcije bez pretenzija za istinom. Postmoderna je iz umetnosti i preuzela pojam naracije (pripovesti) za opis naučnog izlaganja. Kalifornijski istoričar književnosti Hajden Vajt (White), poznat po nastojanju da preko retorike spoji historiografiju i književnu kritiku, tvrdi da svaka rasprava sama konstituise predmet za koji tvrdi da ga realno opisuje i objektivno tumači. Istorija se pronalazi tek konstituisanjem predmeta istraživanja, a ne istražuje se kao nešto nezavisno od istoričara. Prošlost zavisi od strukturisanja građe, tj. aktivnosti samih istoričara uz pomoć naracije. Prosvetiteljstvo je donelo svest da su sva saznanja nepotpuna i subjektivna i da je nužno porediti više različitih izvora u traženju pouzdane osnove objašnjenja. Tome nasuprot, iz

slične premise da nema konačnog znanja, postmodernisti izvlače zaključak da je objektivno znanje nemoguće, pa tako sami sebi izmiču tle ispod nogu. Berlinski historičar Insa Miler zapaža da postmoderna kritika ne nudi lek protiv zloupotrebe prošlosti. Štaviše olakšava je svojim relativizmom, a sklonošću ka detalju i odbijanjem velikih historijskih veza nužno usitnjava prošlost (Müller 2000).

Iz rečenog su već vidljivi drugačiji istraživački prioriteti nauke. Kod istraživanja prošlosti konstruktivisti ne tragaju za izvorima znanja, niti procenjuju njihovu valjanost, nego žele da se suoče sa različitim oblicima saznanja. U sklopu ovog napora istaknut je i postulat postmoderne: naše poimanje prošlosti takođe je konstruisano i pre svega iskazuje savremene uslove pod kojim ga mi konstruišemo. U stvari, čitava zamisao prošlosti je saznajna i društvena konstrukcija koja ne postoji nigde izuzev u odnosu prema savremenom iskustvu (Berger, Luckman). Znanje o prošlosti i realna prošlost bitno se razlikuju. Ne osporava se, dakle, prošlost, već mogućnost pouzdanog znanja o prošlosti. Ovo otuda što tobože ne možemo iskoračiti izvan uslova misli i društva koji određuju naše znanje. Štokholmski antropolog Kornelius Holtorf zaključuje da su ontologija i epistemologija suvišne: nije važno da li je prošlost postojala ili ne jer ona i ne utiče na naše znanje. Prošlost je konstrukcija sadašnjice (Holtorf 2003). Konstruktivizam se usredsređuje na procese konstrukcije prošlosti više nego na samu prošlost. Kritika ideologije nikada nije stizala do takvog relativizma iako se bavila istraživanjem uslova iskrivljavanja znanja.

Konstrukcija je pojam koji se odnosi i na rezultat i proces sećanja. Iz radikalno konstruktivističke perspektive sećanje se poima kao aktuelna produkcija smisla u sklopu opaženih ili osećajnih nužnosti delanja i odvajanja od pretenzije ka istini. Bielefeldski psiholog Barbara Keller takođe uočava da se istražuju konstrukcije stvarnosti, a ne njihova istinitost (Keller 2001,315-319). Na funkcionalnoj i pragmatičnoj osnovi, s one strane istine i objektivnosti, ne mogu se racionalno razmatrati pretenzije na važnost ličnog sećanja i historijskog znanja. Socijalni psiholozi istražuju društvene sklopove u kojima se sećanja zajedno rekonstruišu, od predrasuda do narativnih struktura. Greške u pamćenju i sećanju psiholozi istražuju u sklopu ličnih i društvenih prilika subjekta koji se seća, a «istinu» ne posmatraju kao apsolut nego kao vezanost za cilj.

7. Perspektivizam umesto celovite istine

Dakle, postmoderna ne relativše istinu izjednačavajući je manje ili više izričito sa transcendentnom nego sa grupnom svešću. Do istine je teško doći ne samo zbog raznovrsne produkcije smisla nego i raznovrsnih sazajnih perspektiva. U traganju za smislom, a ne za uzročnošću, postmoderna se oslanja na fenomenologiju i hermeneutiku. Za postmodernu je autentična istorija samo perspektivističko znanje (Becker 2003,37). Oslanjajući se na Ničea i Fukoa, Bodrijar je proglasio „kraj učenja o kraju“, a zamisao „realnog doba“ izjednačio sa hrišćanskim iščekivanjem kraja. Historijskoj nauci se prebacuje linearnost, totalitet i uzročnost, jer je tobože celovita istorija nemoguća; historijske priče uvek organizuje pripovedač, pa sadrže momenat čiste proizvoljnosti i relativnosti. Ni evidencija o prošlosti ne govori o prošlosti, nego o različitom tumačenju tekstova koji su preostali iz prošlosti. Becker s razlogom primećuje da se u ovom perspektivizmu gubi granica između fikcije i činjenice, fiktivnih književnih i historijskih priča (Becker 2003,44). Ne manje je pretenciozan imperativ postmoderne da se prevaziđe *ex post* konstruisana teleologija historijskih životnih tokova. Kako se izrazio postmodernistički pisac R. Berkhofer historijska nauka ne bavi se prošlošću, nego načinom i obrascima, kako se ruševinama prošlosti ispražnjenim od smisla, ulivaju nova tumačenja. Postmoderna perspektivistika zagovara subjektivističko samozatvaranje koje dopušta u najboljem slučaju sapostojanje proizvoljno kodiranih ekstrapolacija (kritika). Za razliku od objektivističke historiografije, kod koje se razna tumačenja hijerarhizuju po dokaznoj snazi, kod pluralizma postmoderne sve perspektive su ravnopravne. Ukoliko se napusti stupnjevanje objašnjenja po istinitosti, onda se objektivnost svodi na sapostojanje mnoštva priča i tumačenja, kako to predlaže Ankersmit oslanjajući se na Lajbnicovo učenje o monadama. Postmodernističko otpisivanje ideje progressa jeste nepromišljeno čak i kada se zalaže za veću slobodu u

nauci, koju svi naravno za sebe rezervišu, a postmoderne teorije o haosu globalnih i lokalnih tokova takođe su ideološki opterećene meta-naracije (Becker 2003,51-53).

8. Kulturna umesto događajne i socijalne istorije

Postmodernističko poimanje istorije je okvir konstruktivističkih teorija o pamćenju koje su u disciplinarnom i metodskom pogledu šarolike i eklektičke. Pojačano zanimanje za pamćenje i sećanje nastalo je u sklopu kulturalističkog obrta postmoderne: dekonstrukcija struktura, isticanje procesnog, nepostojanje realnosti izvan teksta, usredsređivanje na zapostavljene aktore itd. S jedne strane reč je o decentralizaciji (pluralizaciji) istorijskih aktera i perspektiva, s druge o slabljenju kritičnosti prema društvenom antagonizmu. Berlinski istoričar Holm Zundhausen primećuje da se konstruktivizam radikalizovao tek kada je javno pamćenje socijalizma srušeno: s jedne strane je javno pamćenje socijalizma prekidirano po jednostavnom dihotomnom obrascu (iz dobra je postalo zlo, iz belog crno i obrnuto), a s druge strane je pluralizovano (Sundhausen 2004). Dugo tabuizirana protiv-sećanja, kao i zaboravljena, "okupirana" i marginalizovana pamćenja provalila su i postala službena, a prethodna službena, po načelu idejne retorizacije, stigmatizovana su kao totalitarna i dekretirana. U oba slučaja kriterij istine nije bio u prvom planu, nego instrumentalizacija pamćenja. Kontrola nad pamćenjem i pre i nakon 1989. bila je pitanje moći, premda je nakon 1989. došlo do konkurencije između tvorca sećanja i mnoštva partikularnih heterogenih sećanja (Sundhausen 2004, 2). Novo idejnopolitičko mnoštvo je skup sazajno ravnopravnih perspektiva i smislova lišeno preduslova poređenja istinosne vrednosti različitih teorija.

Kod tumačenja pamćenja prisutne su neurobiološka, psihološka i socijalna struja. Danas se i u neurologiji razvijaju modeli koji poimaju pamćenje kao konstruktivnu aktivnost, a ne samo oni koji govore o pamćenju kao skladištenju podataka. Istražuje se funkcionalna elastičnost mozga i isprepletenosti međuneuronskih veza. Psihološki konstruktivisti dodaju tome da sećanje nije golo aktiviranje uskladištenih obaveštenja, nego je aktivna konstrukcija identiteta, biografije, a time stabilnosti, kontinuiteta i doslednosti. Sećanje je uvek aktuelna tvorba smisla u sklopu nužnog delanja tvrdi hamburški filozof Burghart Šmid (Schmidt). Čim se sećamo, tumačimo. Sećanja su uvek ponovna tumačenja i preinačavanja naše prošlosti. Radikalni psihološki konstruktivizam osporava mogućnost spoznaje realnosti nezavisne od posmatrača (epistemički solipsizam). Premda ne spori ontološku realnost, ipak sumnja u mogućnost spoznaje realnosti. Konstruktivistima su suprotni sazajnoteorijski realisti i idealisti koji veruju da je moguće pouzdano znanje o svetu nezavisnom od subjekta. U nauci je internalistički pristup suprotan konstruktivizmu jer promene kod tumačenja prošlosti tumači unutarnaučnim sazrevanjem.

Tome nasuprot socijalni konstruktivisti podvlače da je sećanje na prošlost uvek uslovljeno trenutno značajnim strukturama društva. Ne samo što zaboravljamo, već i stvaramo nova sećanja. Time ispunjavamo praznine i gradimo skladnu celinu iz aspekata prošlosti koje sazajno, emotivno i estetski prerađujemo. Pripovedanjem iznova menjamo sećanja. Dakle, naša vizija prošlosti, a ne prošlost po sebi, jeste okvir našeg sećanja (Schmidt). Kod toga, saznavanje nije lišeno interesa. Vidimo i čujemo ono što želimo da vidimo i čujemo, a sazajemo ono što želimo da sazajemo. Pri tome uvek tražimo saglasna obaveštenja. Kod redukcije disonantnog pažnja nam je selektivna. Italijanski psihijatar L. Čompi (Ciompi) skrenuo je pažnju da afekti aktiviraju i učvršćuju mišljenje, usmeravaju pažnju na određena osećanja saglasna afektu, stvaraju raspoloženju srodne sazajne hijerarhije, podstiču sećanje saobraženo trenutnom stanju, stvaraju kontinuitet i služe kao reduktori složenosti. To su postulati konstruktivističke teorije učenja. Po konstruktivizmu i posmatrač je deo posmatranja, ali nije kadar da sazna da li stvarnost oseća kao drugi posmatrač. Ne može se pretendovati na opšte važeću istinu, pa se zato ističe postulat o relativnoj objektivnosti. U središtu su različite perspektive koje sapostoje, uz

spremnost da se prihvate razlike. Kod postmoderne iznalaženje istine i racionalna komunikacija su nemogući, a saglasnost je moguća jedino potčinjavanjem Drugoga. S tim je u vezi društvenoekonomska neodređenost, fragmentizacija (preziranje celina, sinteze, saglasnosti, jedinstva), insceniranje, tj. sklonost ka montaži i paradoksu, "rastvaranje dogmi", promena načina (naracije), ali i okvira izlaganja (žanra), karnevalizacija (mnoštvo kao anti sistem) i polifonija koja se pravda relativizmom. Rečju, istinu zamenjuje konstrukcija i insceniranje realnosti. Za postmodernu je vera u bolju, alternativnu budućnost praznoverica, a progres je prevaziđen pojam. Postmoderna je "dominanta u logici kulture kasnog kapitalizma", pa utoliko nije nimalo čudno što unutar nje levica ne može naći arhimedska tačku kritike kapitalizma tvrdi američki istoričar književnosti Fredrik Džejmson (Jameson).

9. Novo potiskivanje racionalizma

Ideološko kritička ocena postmoderne ovde se neće izvoditi iz njene političke instrumentalizacije već iz opštih epistemoloških načela. Pluralizacija uma kod postmoderne u obliku diskontinuiteta, proizvoljnosti i relativizma spori glavne tekovine racionalizma: mogućnost razlikovanja istine od privida, stvarnosti od iluzije, napretka od nazadovanja. Otvorenost i tolerancija postmoderne nisu imuni protiv ideologija otkrovenja i ezoterike, pa ambivalentnost postmoderne otvara put ka renesansi premoderne. Relativizacija dostignutih standarda i izoštranih kriterija moderne i prelaz ka mnoštvu u epistemološkom pogledu ravnopravnih usmerenja stvara situaciju bez kriterija u kojoj čak i zov za vođom može naći odjeka. U idejnom pogledu postmoderna je dvoznačna. Dok Beker smatra da je epistemologija postmoderne u osnovi libertetska (ekstremno liberalna), Habermas izričito tvrdi da je postmoderna novi konzervatizam: to je «politika otupljivanja eksplozivnih sadržaja kulturne moderne» (Cit. prema Schmidt-Salomon 2004). Konzervatizam postmoderne, po Habermasu, ogleda se u njenom nekritičkom odnosu prema tradiciji, kojoj postmoderna oslobađa prostor onda kada se relativistički lišava kriterija naučnosti i progressa. Postmoderna je tradicionalistička jer indirektno štiti tradicije. Naime, pošto nema univerzalnih kriterija, nemoguće je kritikovati tradicije. Upravo zbog nesposobnosti da kritikuje tradiciju kod postmoderne vlada samo aktuelno postojeće „Ovde i Sada“. Postojeće je svemoćno, jer se ne može prevazići niti dovoljno temeljito kritikovati. Svaki oblik utopije, naprednog i humanog postmoderna diskredituje kao opsesiju jedinstvom (Habermas). Posledica relativističkog ukidanja utopije je pripisivanje „normativne snage postojećem“. Zato je, tvrdi Habermas, postmoderna u suštini apologija postojećeg i oblik novog konzervatizma. Za razliku od klasičnog konzervatizma, koji postojeće prenosi u budućnost, postmoderna izvodi iz onoga što jeste ono što treba da bude, ali to čini samo za ovaj momenat, a ne i za budućnost. A ukoliko se u budućnosti promene stvari tek tada će se iz izmenjenih okolnosti izvoditi ono što treba da bude u budućoj sadašnjici. Sepman se slaže sa Habermasom da postmoderni nedostaje istorijska svest jer je usredsređena na izolovani horizont sadašnjice, a iskustvo je potisnuto doživljajem. Čovek postmoderne kreće se u svetu bez istine, kriterija i perspektive, nade i vizije (Seppmann 1997; Sekulić 2002). Kritika društva u skladu sa kriterijima uma i racionalnosti je potisnuta. Fundamentalnim relativizmom „obmana i samoobmana uzdignute su do metodskog principa“. Istrajavanje na diskontinuitetu i precenjivanje „posebnog“, apsolutizacija opažanja i opisa uz kritiku uzročnosti grade perspektivu nepromišljene neposrednosti koja ima „zdravi razum“ na svojoj strani, dodaje Sepman. Bilo bi pogrešno držati da postmoderna nema političke vizije samo zbog toga što je čini skup šarolikih pravaca. Otsustvo vizije ističe iz načelnog pluralizma životnih formi i diskurzivne nepreglednosti kao epistemološkog stava. Nesređeno mnoštvo povezuje gotovo isključivo jedna u osnovi maglovita antitotalitarna usmerenost, koja je lišena alternativne vizije budućeg. Nema kritike objektivnog stanja moći niti uočavanja antagonističkih nejednakosti. Ostaje se na opisu odnosa moći onako kako je akteri doživljavaju. Osim pomenutih lutanja, Iglton je uočio još nekoliko paradoksa postmoderne. Iako u načelu polaze od saznajnoteorijskog antirealizma i poriču mogućnost opisa sveta onakvim kakav jeste, postmodernistički pisci to ipak čine. U isto vreme libertetska i deterministička, postmoderna sanja o ljudskom subjektu lišenom svake prinude, ali istovremeno tvrdi da je subjekt produkt snaga koje ga u potpunosti određuju (Eagleton 1997). Pseudokritički patos dovođenja svega u pitanje zastaje pred antagonističkim i klasnim napetostima u dijalektici prilagođavanja. «Diktatura Ovde i Sada» kao i teza o

kraju istorije su u jezgru raznorodnih kritika metanaracija i utopije. Postojeće lišeno alternative kod postmoderne je kapitalizam, a njena razbarušena relativistička epistemologija u osnovi je buržoaska.

Literatura

Ankersmit, F.R. 1989. *Historiography and postmodernism*, *History and Theory*", XXVIII, No.2. p.137-153.

Ankersmit, F. 1993. *Historismus, Postmoderne und Historiographie*, in *Geschichtsdiskurs*. Band 1: *Grundlagen und Methoden der Historiographieggeschichte*. hg. W. Kütler, J. Rüsen, E. Schulin. Frankfurt am Main, 1993. S.66-85

Becker, W. 2003. *Die postmoderne Geschichtstheorie und die Dokumente*, in Kretschmar, R. (hg.), *Archive und Forschung –Referate des 73.deutschen Archivtags 2002 in Trier*, Sieburg, F. Schmitt Verlag. S.31-55.

Eagleton, T. 1997. *Ambivalenzen*. In: Terry Eagleton: *Die Illusionen der Postmoderne*. Ein Essay (prevod s engleskog) Verlag J.B. Metzler. Stuttgart und Weimar 1997. S.37-59.

Holtorf, C. 2003. *Radical Constructivism - Knowing beyond epistemology*
<https://tspace.library.utoronto.ca/citd/holtorf/3.8.html>

Keller, B. 2001. *Konstruktion*, u Pethes, N. Ruchatz, J. hg. *Gedächtnis und Erinnerung – Ein interdisziplinäres Lexikon*, Reinbek, Rowohlt, S.315-319.

Krauss, H. 2000. *Postmodernen Wissenschaftszerstörung -Eine kritische Skizze*, *Trend* (Berlin) 2000, No.12.

Kuljić, T. 2002. *Prevladavanje prošlosti*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava.

Müller, I. 2000. *Die Geschichtswissenschaft und die Postmoderne*, Philosophische Fakultät II, Nordeuropa-Institut Humboldt-Universität zu Berlin.

<http://www2.hu-berlin.de/skan/studium/kvv/ws9900/gk52243/insa-mueller.html>

Sekulić, N. 2002. *Postmodernizam i kraj antropologije*, *Sociologija* Vol.XLIV (2002), N.4. str.343-366.

Seppmann, W. 1997. *Die "Postmoderne" als Realität und Ideologie*, *Glasnost - Dokumentationssystem für Gesellschaftstheorie, Geschichte und Politik* (September).

Seppmann, W. 2003. *Fragmentiertes Denken oder Denken des Fragments? Marginalen zur postmodernistischen Dialektik-Kritik* <http://www.thur.de/home/anette/fragment.htm>

Sundhaussen, H. 2004. Gedächtnis, Erinnerung, Vergangenheit – Einführung, Internationales Kolloquium der Volkswagenstiftung Leipzig, 22-24. Januar 2004.

http://www.uni-leipzig.de/zhs/kolloquium-volkswagenstiftung/vortraege/einfuehrung_sek1.pdf